

Стефан Цвайг „Мария Стюарт“

Когато става кралица на Шотландия, Мария Стюарт е на шест дни: още в самото начало се сбъдва законът на нейния живот – да получава в дар от съдбата всичко твърде рано и без радостта на очакването. В този мрачен декемврийски ден на 1542 година, по същото време, когато тя се ражда в замъка Линлитгоу, нейният баща Джеймс V лежи на смъртен одър в съседния замък Фолкланд – едва тридесет и една годишен, но вече сломен от живота, уморен от короната, изтощен от борбите. Той бил храбър, благороден мъж с весел нрав, страстен поклонник на изкуствата и на жените; често отивал предрешен на празненства в селата, танцувал и се шегувал със селяните и някои от шотландските песни и балади, които съчинявал, живели още дълго време в паметта на родината. Ала този злочест наследник на злочест род се родил в бурно време в размирна страна и още от самото начало бил орисан за трагична участ. Силно волевиат и безогледен съсед Хенри VIII го насилва да въведе Реформацията, ала Джеймс V остава верен на църквата; шотландските благородници пък, склонни всякога да създават мъчнотии на своя владетел, използват незабавно този раздор и тласкат благодушния и кротък човек, противно на волята му, в смутове и войни. Четири години по-рано, когато Джеймс V поискал за съпруга Мари дьо Гиз, той описал колко съдбоносно е да бъдеш крал на такъв вироглав и хищен клан. „Госпожо – писал той в това покъртително, искрено писмо, с което я молел за ръката ѝ, – аз съм едва на двадесет и седем години и животът ми тежи вече толкова, колкото и короната ми... Сирак от детинство, аз бях пленник на честолюбиви благородници; могъщият род Дъглас ме държа дълго в робство и аз мразя това име и всеки спомен за него. Арчибълд, граф Ангъски, Джордж, брат му, и всички негови изгнани роднини непрестанно подстрекават английския крал против нас, в държавата ми няма нито един благородник, когото той да не е съблазнил с обещания или да не е подкупил с пари. Няма нито сигурност за особата ми, нито за волята ми и за справедливите закони. Всичко това ме плаши, госпожо, и аз очаквам от Вас подкрепа и съвет. Без пари, ограничен единствено върху помощите, които получавам от Франция, или благодарение на нищожните подаяния от моето богато духовенство, аз се мъча да украсявам замъците си, да поддържам крепостите си и да строя кораби. Ала моите барони гледат и на краля, който действително иска да бъде крал, като на нетърпим съперник.

Въпреки приятелството на френския крал и подкрепата на неговата войска и въпреки привързаността на моя народ аз се страхувам, че не ще мога да удържа решителна победа над моите барони. Аз бих превъзмогнал всички пречки, за да освободя пътя към справедливостта и към спокойствието за този народ, и бих постигнал може би тази цел, ако благородниците в моята страна бяха сами. Ала английският крал сее непрекъснато раздор между тях и мене и ересите, които той е насадил в държавата ми, са плъзнали опустошително чак в средите на църквата и на народа. Моята и на моите прадеди сила открай време се е опирала единствено върху жителите на градовете и върху църквата и аз трябва да се запитам дали тази сила ще се съхрани още за дълго.“

Цялата беда, която е предвиждал кралят в това касандрово писмо, се сбъдва, дори го сполита и нещо по-тежко. Двамата синове, които му дарява Мари дьо Гиз, умират още в люлката и Джеймс V, тъкмо в най-хубавата мъжка възраст, все още не вижда наследник за короната, която от година на година притиска все по-болезнено неговото чело. Накрая, противно на волята му, неговите шотландски барони го тласкат във война с могъщата Англия, за да го изоставят предателски в решителния час. При Солуей Мос Шотландия загубва не само битката, а и честта си: без истински да се сражават, останали без водачи, напуснати от своите родови господари, войските се разбягват най-

окаяно; а самият крал, този иначе доблестен мъж, в решителния час отдавна вече не се бори с чужди врагове, а със собствената си смърт. Трескав и отпаднал лежи той в замъка Фолкланд, преситен от безсмислената борба и от досадния живот. Тогава, в този мътен зимен ден на 9 декември 1542 година, когато мъгла забулва прозореца, на вратата похлопва пратеник. Той съобщава на немощния мъж, уморен от борбата със смъртта, че му се е родила дъщеря, наследница. Ала в изтощената душа на Джеймс V няма вече сила за надежда и радост. Защо не е син, наследник? Обреченият на смърт вижда вече във всичко само беда, трагизъм и залез. Той отговаря примирено: „Короната дойде при нас от жена, с жена ще си и отиде“. Това мрачно предсказание е същевременно последното негово слово. Той само въздъхва, обръща се в леглото към стената и не отговаря вече на нито един въпрос. След няколко дни е погребан и Мария Стюарт, преди още да е отворила както трябва очи за живота, става наследница на неговото кралство.

Двойно мрачно наследство е да бъдеш Стюарт и кралица на Шотландия, защото на нито един Стюарт досега на този престол не е било отсъдено щастие или дълголетие. Двама от кралиците, Джеймс I и Джеймс III, били убити; двама, Джеймс II и Джеймс IV, паднали на бойното поле, а за двама от техните потомци, за това безгрижно дете кралица и за нейния кръвен внук Чарлс I, съдбата е запазила нещо още по-жестоко: ешафода. Никой от тоя атридски род не е орисан да достигне висините на живота, за никого не грее щастие и звезда. Те непрекъснато трябва да водят борба срещу враговете отвън, срещу враговете в страната и срещу самите себе си; смут цари винаги около тях, смут цари и в тях. Страната е неспокойна като тях самите и най-неверни в нея са тъкмо онези, които би трябвало да бъдат най-верни: лордовете и бароните, това мрачно и силно, това диво и необуздало, това алчно и войнствено, това упорито, непреклонно рицарско поколение – „un pays barbare et une gent brutelle“, варварска страна и сурово племе, както сърдито се оплаква поетът Ронсар, запокитен в тая мъглива страна. Сами дребни крале в своите имения и замъци, мъкнещи господарски и стадно своите селяни и овчари като добитък на заколение в своите вечни разпри и грабителски походи, тези неограничени водачи на родове не познават друга радост в живота освен войната. Раздорът е тяхната наслада, алчността – техният подтик, властолюбието – тяхната жизнена мисъл. „Пари и облаги – пише френският посланик – са единствените сирени, в които са заслушани шотландските лордове. Да им проповядваш дълг към техните владетели, чест, справедливост, добродетели, благородни постъпки, това би значело да ги разсмееш.“ Подобно на италианските кондотиери с тяхното аморално побойничество и грабителство, само че по-некултивирани и по-неудържими в своите инстинкти, те, старите могъщи родове Гордън, Хамилтън, Арън, Мейтлънд, Крофърд, Линдзи, Ленъкс и Аргайл, непрекъснато се бунтуват и борят за преднина. Те ту бързо се изправят едни срещу други в дълголетни вражди, ту бързо се заклеват в тържествени съюзи за краткотрайна вярност, за да се обединят срещу някой трети; образуват винаги клики и сбирщини, ала вътрешно никой не е свързан с никого и всеки, макар сроден или сватосан с всекиго, остава неумолим завистник и враг на другия. Нещо езическо и варварско продължава да живее несломимо в техните диви души, все едно дали се наричат протестанти или католици – според изгодата, – в действителност обаче всички са внуци на Макбет и Макдъф, на тия кървави благородници, описани великолепно от Шекспир.

Тези неукротими съперници стават тутакси единоплеменници само при един повод: винаги когато се касае да накарат общия господар, собствения си крал, да превие врат, защото за всички тях подчинението е еднакво непоносимо и верността – еднакво непозната. Ако тези „parcel of rascals“ – така ги е заклеил прашотландецът Бърнс – все още въобще търпят кралска сянка над своите замъци и владения, това се дължи единствено

на ненавистта на родовете един към друг. Родът Гордън оставя короната на Стюарт само за да не отиде тя у Хамилтън, а родът Хамилтън – от ненавист към Гордън. Ала горко му, ако някой шотландски крал дръзне да бъде действително владетел и да въдвори силом покорство и ред в страната, ако в първата си младежка решителност опита да се опълчи срещу високомерието и грабливостта на лордовете! Тогава тази инак враждуваща сбирщина веднага се сплотява братски, за да обезсили своя владетел, и ако не успее с меч, то тази услуга извършва с пълна сигурност ножът на убиец. Това заобиколено от море малко островно кралство на края на европейския север представя трагична, разкъсана от мрачни страсти, тъмна и романтична като балада страна, при това бедна. Защото вечните войни подкопават тук всяка сила.

Няколкото града, които всъщност не са никакви градове, а само струпани една до друга бедняшки къщурки под закрилата на укрепление, не могат никога да забогатеят или поне да постигнат гражданско благоденствие, защото постоянно биват плячкосвани и опожарявани. А благородническите твърдини, развалините на които и днес още стърчат мрачни и страшни, не представляват истински замъци с блясък и дворцов разкош; те са замислени като непревземаеми крепости във война, а не за мирното изкуство на гостоприемството. Между тези няколко големи рода и техните васали липсва подхранващата държавно-крепителна сила на творческото средно съсловие. Единствената гъсто заселена област между Туийд и Форт лежи твърде близко до английската граница и постоянно е опустошавана и обезлюдявана от нашествия.

На север обаче може да се върви цели часове покрай самотни езера, през пусти полета или тъмни северни гори, без да се види село, крепост или град. Тук не се притискат като в претъпканите европейски страни селище до селище, широки пътища не улесняват съобщенията и търговията в страната. Не потеглят кораби от украсени със знамена пристанища като в Холандия, Испания и Англия, за да докарат в отечеството злато и подправки през далечни океани; както в патриархалните времена хората тук едва преживяват от овцевъдство, рибарство и лов; по закони и нрави, по богатство и култура тогавашна Шотландия е изостанала най-малко със сто години от Англия и Европа. Докато във всички приморски градове с настъпването на новото време вече започва разцветът на банките и борсите, тук като в библейски дни всяко богатство се измерва в земя и овце; Джеймс V, бащата на Мария Стюарт, притежава десет хиляди, те са цялото негово имущество. Той не разполага с кралско съкровище, няма войска, няма телохранители, за да осигури властта си, защото не би могъл да им плаща, а парламентът, в който думата имат лордовете, никога не ще гласува за краля действителни средства за власт.

Всичко, каквото той притежава извън голата оскъдица, му е заето или подарено от негови богати съюзници, от Франция и от папата, всеки гоблен, всеки свещник в неговите покои и замъци е купен с унижение. Вечната оскъдица е гнойната язва, която изсмуква политическата мощ от тялото на Шотландия, тази хубава, благородна страна. Защото поради бедността и алчността на нейните крале и лордове тя всякога остава кървава топка за игра в ръцете на чужди сили. Който се бори против краля и за протестантството, получава заплата от Лондон; който се бори за католичеството и за династията Стюарт – от Париж, Мадрид и Рим. Всички тези външни сили плащат на драго сърце и усърдно за шотландската кръв. Все още не е казана последната дума в спора между двата големи народа, между Англия и Франция, затова този най-близък съсед на Англия е за Франция незаменим партньор в играта. Всеки път, когато английските войски настъпват в Нормандия, Франция бързо насочва този меч в гърба на Англия; тогава незабавно войнствените открай време шотландци преминават „The Border“ и тръгват срещу своите „auld enimies“, а и в мирно време те са постоянна заплаха. Да засили военно Шотландия – ето вечната грижа на френската политика и

затова няма нищо по-естествено от това, че Англия, от своя страна, се мъчи да сломи тази сила чрез насъскване на лордовете и постоянни бунтове. Така тази злочеста страна става кърваво поле на една стогодишна война, изходът от която ще се реши едва чрез съдбата на това още нищо неподозиращо дете.

Дивно драматичен символ е, че тази борба започва още пред люлката на Мария Стюарт. Това пеленаче още не може да говори, да мисли, да чувства, то едва може да движи мъничките си ръчици под завивката, а ето, че политиката вече посяга към неговото неразвито тяло, към неговата безгрижна душа. Защото така е орисана Мария Стюарт: да бъде вечна пленница в тази игра на сметки. На нея никога не ще бъде позволено да разгърне безгрижно своето лично „аз“, своята същина, тя ще остане заплетена в политиката, обект на дипломацията, игрална топка на чужди желания, ще бъде винаги само кралица, претендентка за короната, съюзница или неприятелка. Едва пратеникът е донесъл в Лондон двете вести, че Джеймс V е умрял и неговата новородена дъщеря става наследница и кралица на Шотландия, Хенри VIII Английски решава набързо да поиска ръката на тази скъпа невеста за своя непълнолетен син и наследник Едуард; с още неразвитото тяло, с още спящата душа се разполага като със стока. Ала политиката не се интересува от чувства, а от корони, държави и наследствени права. За нея отделният човек не съществува, той не се брои редом с видимите и веществени ценности на световната игра. В този особен случай обаче мисълта на Хенри VIII да сгоди шотландската престолонаследница за английския престолонаследник е разумна и човечна. Защото отдавна вече тази неспирна война между братските страни няма никакъв смисъл. Населяващи един и същи остров в океана, закриляни и нападени от едно и също море, сродни по раса и поставени в еднакви условия на живот, пред народите на Англия и Шотландия несъмнено е поставена една-единствена задача: да се обединят; природата е изразила тук много ясно своята воля. Само ненавистта на двете династии – Тюдор и Стюарт – стои още като пречка пред тази крайна цел; но ако сега чрез женитба раздорът между двата владетелски дома бъде превърнат в съюз, то общите потомци на Стюарт и на Тюдор могат да бъдат едновременно крале на Англия, Шотландия и Ирландия, една обединена Великобритания може да влезе в по-великата борба – борбата за световно надмощие.

Но за зла участ винаги когато по изключение в политиката се яви някоя ясна и логична идея, тя бива провалена от безразсъдното ѝ осъществяване. В началото всичко изглежда, че върви благополучно. Лордовете, в джобовите на които бързо биват пъхнати пари, одобряват радостно брачния договор. Ала хитроумният Хенри VIII не се задоволява с обикновения пергамент. Той е изпитвал твърде често лицемерието и алчността на тия мъже на честта и знае, че никога договор не може да обвърже тия неверници и че ако им се направи по-изгодно предложение, те тутакси ще бъдат готови да продадат детето кралица на френския престолонаследник. Ето защо като първо условие той изисква от шотландските посредници незабавно предаване на невръстното дете в Англия. Но ако династията Тюдор няма доверие в династията Стюарт, то и Стюарт също не вярват на Тюдор и майката на Мария Стюарт се противопоставя на този договор. Възпитана строго католически, като издънка на рода Гиз, тя не иска да хвърли детето си в еретическа лъжовна вяра; за нея не е много мъчно да схване договора като опасна примка. Защото в едно тайно допълнение подкупените от Хенри VIII шотландски посредници са се задължили, в случай че детето умре преждевременно, да действат така, „че цялата власт и имущество на кралството“ да преминат в ръцете на Хенри VIII, а тази точка е опасна. Защото от един човек, който е сложил върху дръвника главите на две от своите жени, може да се очаква, че за да встъпи по-бързо във владение на едно тъй значително наследство, може би ще предизвика малко преждевременно и не съвсем естествено смъртта на това дете; затова

кralицата като загрижена майка отказва да даде дъщеря си в Лондон. И ето че брачното предложение насмалко не става война. Хенри VIII изпраща войска, за да си присвои насилствено скъпоценния залог, и неговата заповед към войската разкрива голата бруталност на онова столетие. „Волята на Негово Величество е всичко да бъде унищожено с огън и меч. Опожарете Единбург и го изравнете със земята, след като измъкнете и плячкосате всичко, каквото можете... плячкосайте Холируд и толкова села и градове около Единбург, колкото смогнете, плячкосайте, опожарете и покорете Лийт и всички градове, изтребете без пощада мъжете, жените и децата навред, гдето ви се окаже съпротива.“